

ELS PASSADISSOS DE COLLBLANC-LA TORRASSA 1900-29

L'essència d'un barri dormitori

Juan Fernández de Retana Lobo

Llicenciat en Història Contemporània. Universitat de Barcelona

A Collblanc-la Torrassa, el barri més septentrional de l'Hospitalet de Llobregat, hi ha actualment una vintena d'edificis denominats passadissos. Es tracta de construccions horitzontals d'un o dos pisos i de planta acusadament allargada, les quals s'introdueixen profundament en les illes de cases. Els habitatges, en nombre que oscil·la entre tres i vint-i-vuit per passadís, donen a un corredor estret i allargassat que és la via d'enllaç tant col·lectiva com privada entre la porta dels habitatges i el carrer.

Avui dia els passadissos constitueixen una excepció en la morfologia urbana de la barriada, dominada per construccions de cinc o sis plantes aixecades a partir de la dècada dels cinquanta. Però són el símbol més característic de la primera història urbana de Collblanc-la Torrassa, del seu naixement com a barriada residencial obrera durant la segona dècada d'aquest segle i del seu caràcter primitiu de barri dormitori.

Les característiques morfològiques dels passadissos (barracots nus bastits sense solució de continuïtat de forma perpendicular al carrer i dividits en habitatges), l'escassa superfície dels habitatges, l'ocupació intensiva i horitzontal de les parcel·les (que arriben a travessar de banda a banda les illes de cases), són l'expressió més crua de la funció residencial de la mà d'obra de reserva que fou atribuïda a aquesta barriada durant la seva infància i adolescència.

Aquest article és un resum del treball *Los pasillos de Collblanc-Torrassa 1900-1929. Los cimientos de un barrio residencial obrero*¹. Les dades referents a l'edificació dels habitatges i les tipologies de construcció han estat extretes del buidat de les llicències de construcció atorgades per l'Ajuntament de l'Hospitalet entre el 1900 i el 1929. N'hem pogut extreure una sèrie de dades d'un interès considerable a l'hora de reconstruir l'evolució de la morfologia urbana de la barriada en els primers trenta anys d'aquest segle: el plànol de la construcció i la seva localització aproximada (en aquells anys no hi havia numeració), i el propietari de la parcel·la i el promotor de l'edificació, que la immensa majoria de les vegades són la mateixa persona, així com el lloc on vivia i, ben sovint, el seu ofici. Sóc conscient que la pràctica habitual de la construcció il·legal, així com la modificació substancial de les construccions definitives respecte del plànol original, introdueixen un risc de desviació important en les dades elaborades a partir de les llicències de construcció. Crec, no obstant, que aquestes dades permeten il·lustrar amb bastant de claredat el procés que va seguir la barriada en el seu dràstic naixement com a barri residencial obrer. Les dades referents a la urbanització dels terrenys han estat extretes dels expedients d'urbanització municipal aprovats per l'Ajuntament de l'Hospitalet entre el 1890 i el 1922, anys en els quals quedaria definitivament dissenyat el plànol urbà de la barriada.

Han estat considerades passadissos totes aquelles construccions que inclouen dos o més habitatges i tenen l'element morfològic de comptar amb un corredor privat i perpendicular al carrer. Hi ha també habitatges unifamiliars amb una estructura que reflecteix la morfologia del passadís. En algunes ocasions ha estat possible demostrar l'existència d'un procés d'addició de nous habitatges al llarg del temps que tendia a

completar la parcel·la i definir el passadís. Aleshores parlo de "passadissos intermitents", és a dir, edificats per etapes. En els casos que no s'ha pogut realitzar el seguiment d'aquest procés, m'he estimat més considerar els habitatges com una tipologia a part, diferenciada tant del passadís com de la casa unifamiliar de planta, si bé sospito que la construcció il·legal podia acabar convertint-los en passadissos intermitents. Així doncs, en aquest article, quan s'ofereixin dades respecte del nombre o la tipologia dels habitatges construïts a Collblanc-la Torrassa durant el període estudiat, es farà seguint aquests criteris i sempre amb referència a les dades extretes del buidat de les llicències de construcció².

L'estrebada demogràfica i el xarmpió constructor

Collblanc-la Torrassa era a les darreries del segle XIX un turó ple de vinyes i oliveres, on els veïns de Sants tenien el costum de fer costellades i berenars els dies de festa. Només al voltant de la carretera de Madrid a França per la Jonquera (l'actual carretera de Collblanc) hi havia un nucli urbà de reduïdes dimensions. L'any 1900 la població de la barriada era de tan sols 301 habitants³.

A partir del 1900, per influència del creixement barceloní i de la recent incorporació de les zones perifèriques al municipi de Barcelona, es produeix un cert procés urbanitzador que arrancarà la superfície del turó, traçarà una xarxa de carrers i dividirà el terreny en parcel·les allargades de 6 per 35 metres, per terme mitjà⁴. Fins aleshores només els encontorns de la carretera de França eren terrenys pròpiament urbans. El projecte d'urbanització de la finca "La Torrassa", de Pere Romaní i Climent Mas, l'any 1902, amb un disseny cartogràfic que arribarà fins als nostres dies com a catalitzador de la futura trama urbana de la barriada, serà l'element fonamental

Notes

1. Una còpia mecanografiada és a l'Arxiu Històric de l'Hospitalet (AHH). El treball es va dur a terme el 1989 amb una borsa d'estudi de l'Ajuntament.
2. Regidoria de Foment. Expedients 500-4 500. AHH.
3. Ivern, Francisco: *Hospitalet del Llobregat. Municipio suburbano*. Ed. Barcelona. Barcelona, 1960.
4. Regidoria de Foment. Expedients d'urbanitzacions.

Foto 2: Carrer dels Desemparats núm. 54. Passadís central cobert. La casa que dona al carrer, de dues plantes i amb dos habitatges per planta de dimensions considerables, fou construïda en primer lloc. Després es construï el passadís interior. Aquest últim correspon a l'expedient 4 117

(Foto: autor)

d'aquest procés, la primera part del qual s'enllestí el 1907. Les bases per al posterior desenvolupament immobiliari, ràpid i desfermat, ja hi eren posades.

Els 301 habitatges de Collblanc-la Torrassa l'any 1900 passaran a ser 1 104 el 1910, arribaran als 3 810 el 1920 i assoliran la no gens menyspreable xifra de 21 185 el 1930. Aquesta estrebada demogràfica, que col·locarà l'Hospitalet al capdavant de les poblacions catalanes pel que fa al creixement del nombre d'habitants, comportarà, encara que amb un cert retard, un increment similar de la construcció, que, a l'igual que el creixement demogràfic, serà espectacular durant els anys vint (figura 1).

Entre el 1900 i el 1920 a Collblanc-la Torrassa es van sol·licitar llicències per a la cons-

trucció de 593 habitatges, el que representa una mitjana de 29 per any. Només el 12% d'aquests habitatges corresponia a la tipologia del passadís. Durant els cinc anys següents, el veritable quinquenni prodigiós en el creixement de la barriada, foren 2 134 les llicències sol·licitades, el que representa una mitjana anual de 426 habitatges (un increment de gairebé el 1 500% respecte de la mitjana dels anys anteriors). Del total d'habitatges construïts en aquest quinquenni espectacular, el 40% corresponia a la tipologia del passadís. Si en els primers vint anys del segle era la casa unifamiliar de planta la tipologia dominant en el paisatge urbà de Collblanc-la Torrassa, entre el 1920 i el 1925 el passadís passà a ser la fórmula més habitual de construcció.

A partir del 1925, la contínua desacceleració del procés constructor, la pràctica desaparició de la fórmula passadís i la lenta però progressiva introducció dels blocs de pisos caracteritzarien l'evolució d'una barriada que havia quedat saturada en la trama horitzontal.

Cal que afegim una dada més per completar aquest ràpid repàs de la precoç infantesa urbana de Collblanc-la Torrassa. En els anys adormits del segon decenni, la persistent aparició d'unes construccions provisionals denominades globalment "coberts provisionals" ultrapassarà qualsevol altra activitat constructora. Entre el 1915 i el 1920 es van concedir 105 llicències de coberts provisionals, xifra que supera fins i tot el nombre total de sol·licituds de construcció d'habitatges. La morfologia d'aquestes construccions (semblant moltes vegades a la del passadís), l'actitud de rebuig per part de l'Ajuntament⁵ i la seva brusca desaparició a partir del 1923 ens fan pensar que els coberts provisionals van sorgir a partir del 1915 a tall de barraques, d'habitatges en precari, susceptibles d'acollir una onada migratòria que arribava a la barriada a la recerca d'un sostre i que incentivaria la ingent activitat immobiliària que es desenvoluparia a continuació.

Aquestes xifres ens permeten de veure els passadissos no com una relíquia peculiar i excepcional del paisatge urbà de Collblanc-la Torrassa, sinó com la quinta essència del caràcter de barriada residencial obrera que adquirir com a conseqüència del desenvolupament urbà de Barcelona. L'ocupació intensiva del sòl que suposa el passadís, així com la seva estructura barata i precària de sostres i murs sense solució de continuïtat, constitueixen la característica essencial del primer desenvolupament urbà de Collblanc-la Torrassa. Es tractava d'una especulació primitiva basada en la hiperocupació horitzontal de la parcel·la i l'abaratiment exponencial dels costos de producció.

Els passadissos: una història sobtada

L'activitat immobiliària a Collblanc-la Torrassa durant els primers anys del segle, a diferència de l'Hospitalet Centre o

Notes:

5. Algunes d'aquestes llicències foren denegades a partir del 1923 adduint que les construccions es podrien emprar com a habitatges. Per exemple, l'any 1924 Vicenç Burguñà i Gras sol·licita una llicència de construcció d'un habitatge i diu: "... habiendo presentado una instancia en este agosto último en que solicitaba permiso para construir una caseta

para guarecerme de la lluvia en unos terrenos que poseo, cuya urbanización solicitó don Santiago Sanfeliu en este término municipal, y habiéndose comunicado el acuerdo de este municipio denegando el permiso solicitado por considerar que podría destinarse a vivienda sin reunir las condiciones higiénicas adecuadas ..."

(Regidoria de Foment. Expedient 3 724. AHH). De la mateixa manera, diverses resolucions de la Junta Municipal de Sanitat, que inicia les activitats el 1926, relatives a l'enderrocament de coberts provisionals, inclouen informes de l'arquitecte municipal respecte de la seva utilització com a habitatges.

de Santa Eulàlia, es basava en la necessitat d'oferir cases barates de lloguer als obrers que es guanyaven el pa a Barcelona. Ja des dels primers temps, la barriada va néixer amb l'estigma de barri dormitori, de barriada residencial obrera apèndix de la industrialització barcelonina⁶. Aquesta necessitat, esgrimida tant pels primitius propietaris de la terra com pels subsegüents compradors de les parcel·les, ho fou també, evidentment, pels primers constructors de passadissos. En aquella època, Collblanc-la Torrassa mancava d'industrialització i mirava sobretot cap a Sants, alhora que donava l'esquena a les altres barriades de l'Hospitalet, de les quals la separaven importants barreres geogràfiques, com les vies del tren o el torrent de la Gornal.

Els primers passadissos dels que tenim notícies es remunten al 1906, any en què l'activitat constructora encara era escassa mentre s'ultimava el primer procés d'urbanització de la barriada. Es tracta de dues construccions relativament bessones aixecades en els límits de la zona urbanitzada, en el que esdevindria el cor de Collblanc-la Torrassa, els carrers de Mas i de París. Constaven d'un passadís central i els corresponents blocs seguits, de cinc i sis habitatges, respectivament. En fou l'arquitecte Lluís de Miguel i Roca⁷, i n'eren propietaris els germans Francesc i Isidre Arula i Albert Puig i Domènech, tots tres botiguers de Sants. Tant la fórmula constructiva com la professió dels propietaris serien característiques comunes als futurs passadissos.

Entre el 1900 i el 1920, anys en què, com ja s'ha dit, l'activitat constructora fou escassa, es van aixecar nou passadissos, amb un total de 36 habitatges, nombre ínfim si el comparem amb els que es construïren en els cinc anys següents. No obstant, la morfologia de determinats "coberts provisionals", projectats per aquelles dates i dels

Foto 3: Carrer de Mas núm. 85. Passeig lateral amb cinc habitatges. El primer amb entrada pel carrer

(Foto: autor)

Notes:

6. Les memòries que acompanyen els projectes d'urbanització de Collblanc-la Torrassa, a diferència de les de Santa Eulàlia o l'Hospitalet Centre, s'argumenten sempre en funció de Barcelona. Per exemple, si Felip Piera, en el pròleg amb què presenta el projecte d'urbanització de la seva finca a la Torrassa, l'any 1903, diu que "... *variando de forma, la riqueza territorial, encaminándose a sus destinos, por impulso bien dirigido que son convertirse en núcleo urbano de savia popular suburbio de la poderosa ciudad vecina, cuya vida pletórica, hace preciso que a su alrededor se levanten barrios obreros...*", és a dir, remarca el futur caràcter suburbà de Collblanc-la Torrassa. Joaquim Folch, propietari a

Santa Eulàlia, argumenta de la manera contrària en la memòria que precedeix el projecte d'urbanització de la seva finca, l'any 1906: "*Una de las cosas*", diu Folch, "*cuya falta se deja sentir más en la barriada de Santa Eulalia de esta Villa es la carencia de habitaciones baratas y al propio tiempo, dentro de su modestia, cómodas y confortables, a propósito para albergar familias obreras que son las que por necesidad deben constituir el nervio, la masa de la población más importante de esta barriada, dado el buen número de establecimientos importantes en ella establecidos*". La necessitat d'habitatges obrers és comuna, però la causa (creixement industrial propi o creixement industrial veí) és diferent.

7. Malgrat que fou Lluís de Miguel i Roca l'arquitecte que firmà els primers plànols de passadissos construïts a Collblanc-la Torrassa, seria Ramon Puig i Gairalt, arquitecte municipal de l'Hospitalet entre el 1917 i el 1931, l'autor de la immensa majoria. Com que el seu estudi ultrapassa els límits d'aquest article, remetem al capítol "*Ramon Puig Gairalt y los pasillos*", del nostre treball, on tractem les teories de l'arquitecte sobre l'habitatge obrer i les cases barates, i als treballs de Rovira Jimeno, J.M.: "*Ramon Puig Gairalt, arquitecte* (Arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya) i Suárez, A. i Vidal, M.: "*Ramon Puig Gairalt, arquitecte i constructor* (AHH), tots dos mecanografiats.

Figura 1: Construccions a Collblanc-la Torrassa, 1900-29

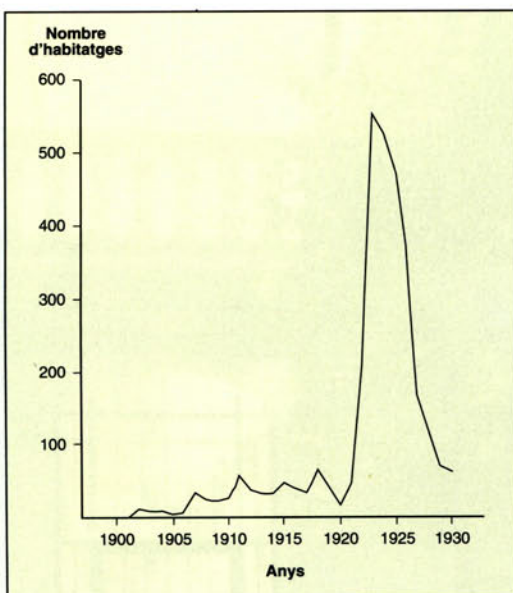
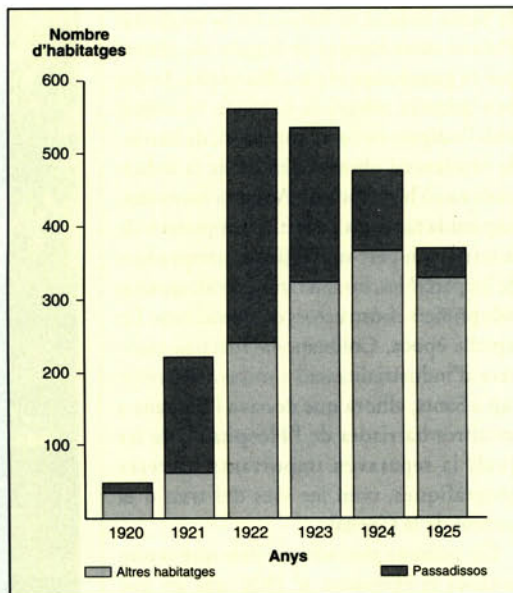

Figura 2: Relació construccions-passadissos, 1920-25

quals hem pogut localitzar els plànols, ens indueix a pensar que la construcció real de passadissos en precari fou substancialment superior. L'auge d'aquests coberts i la pràctica de convertir finestres en portes⁸ semblen indicar un procés real i difícilment quantificable de construccions no tant il·legals com paral·lels.

Fou, però, a partir del 1921 quan es disparà la construcció d'habitatges –i especialment de passadissos, que van suposar el 72% dels habitatges construïts aquell any–, que assolí el zenit l'any següent amb 554 habitatges, dels quals 316 corresponien a la tipologia del passadís; s'inicià aleshores una lenta davallada que es féu més evident el 1925 (*taula 1*). Si bé a partir d'aquest any tota l'activitat constructora perd embranzida, la dada més destacada és la pràctica desaparició dels passadissos a partir del 1926. L'eclosió dels passadissos, que durant els cinc anys d'aquell quinquenni prodigiós van suposar un increment de 831 habitatges, el 40% del total s'esvaní el 1926, any en el qual només hem trobat vuit habitatges del tipus passadís, i agonitzà el 1927, amb 11, i el 1929, amb 7; des d'aleshores van deixar d'existir, almenys pel que fa a les dades extretes de les llicències de construcció.

D'altres característiques del procés subratllen el caràcter explosiu i sobtat de la influència del passadís en la definició de la morfologia urbana de Collblanc-la Torrassa durant el primer terç d'aquest segle. Si l'any 1921 la majoria dels passadissos (el 78%) corresponia als construïts d'una tirada i en bloc enfront dels que hem convingut a

denominar passadissos intermitents, aixecats en diverses etapes mitjançant la pràctica de l'addició paulatina i intermitent d'habitatges, situació que es repetia el 1922 (83%) i el 1923 (81%) i que encara es mantenia el 1924, si bé amb una diferència més petita (61%), a partir del 1925 la relació s'invertia i eren els passadissos intermitents els únics que encara es construïen. Així mateix, la mitjana d'habitatges per passadís reflectia també aquesta progressiva disminució de la tipologia passadís. Mentre que era de sis del 1920 al 1923, va baixar a 4,5 el 1924 i a 3,5 l'any següent, i des d'aleshores es reduí a dos.

Aquests percentatges, fins i tot matisats per la més que probable construcció il·legal, són doblement eloqüents. La colossal irrupció dels passadissos i la influència real que van tenir en el primer paisatge urbà de Collblanc-la Torrassa i, sobretot, en el seu caràcter de barriada residencial obrera sense més atributs, és tan sorprenent com la seva brusca desaparició en els anys que van seguir el 1925, anys en què, si bé va disminuir globalment l'activitat constructora, no ho féu amb la radicalitat mostrada pels passadissos (*figura 2*).

Localització geogràfica dels passadissos

La distribució espacial dels passadissos va seguir pautes molt semblants a les de la resta de les construccions, i presenta una implantació bastant homogènia. Hi ha, no obstant, dos detalls que cal remarcar: l'abundant localització de passadissos al voltant del carrer de Mas i la pràctica

absència d'aquestes construccions a la zona compresa entre els carrers de Campalans i de la Riera Blanca i la carretera de Collblanc, i això que aquesta última zona és de les que es van urbanitzar més aviat.

Al voltant del carrer de Mas, i més concretament en el tram comprès entre el carrer de París i el passatge d'Oliveras, un espai que es correspon gairebé matemàticament amb la finca urbanitzada el 1919 per Ignasi Llansà i que representa prop del 10% de la barriada, es va aixecar una quarta part dels habitatges tipus passadís. Una altra zona d'especial concentració fou la compresa entre les rondes i el carrer A (actualment, del Rosselló). La proximitat del baixador de la Bordeta segurament influí en aquest fet.

Finalment, les urbanitzacions tardanes, properes al torrent de la Gornal, també foren escenari d'una relativa concentració de passadissos, si bé aquí anava acompanyada d'una anàrquica superposició de cases unifamiliars de planta que per addició arribarien a crear un laberint degradat molt semblant als *cottages* de Manchester descrits per Engels⁸, un laberint que per la seva confusa estructura acabaria per confondre's amb els passadissos més poc ortodoxos.

Notes:

8. Les llicències de construcció recullen un nombre considerable d'obres destinades a la substitució d'una finestra per una porta. Entenc aquesta fórmula com la millor manera d'afegir una segona casa a la casa unifamiliar de planta, ja que la finestra es converteix en la porta d'entrada als altres

Foto 4: Carrer de Mas núm. 108. Passadís central amb quatre habitatges

(Foto: autor)

Foto 5: Carrer de Santiago Apòstol núm. 88. Passadís lateral amb dues plantes i tres cases per planta. L'escala, a diferència d'altres passadissos d'aquest tipus, arrenca de la meitat del passatge. Correspon a l'expedient 2 183

(Foto: autor)

Però potser l'aspecte més significatiu de la localització espacial dels passadissos no sigui tant la seva presència com la seva absència a determinades zones, que il·lustra una radical divisió entre l'interior de la barriada, el que podríem denominar la Torrassa, i l'eix de la carretera de Collblanc. En aquesta darrera zona, d'antiga urbanització, no hem pogut localitzar cap passadís. L'àrea d'influència de la carretera de Collblanc, fins al carrer de Mas al costat de la riera Blanca, i fins al carrer d'Orient cap al torrent de la Gornal, restà immune a la penetració dels pas-

sadissos. Això reflecteix, un cop més, el caràcter decisiu del passadís en el disseny de la funció residencial de la barriada. Mentre que la carretera de Collblanc ha viscut un creixement mesurat que l'ha dotada de certes funcions industrials i, sobretot, terciàries¹⁰, de manera que la funció residencial hi és complementària, l'interior de la barriada, la Torrassa pròpiament dita, ha estat urbanitzat amb l'única funció de servir de residència immediata a l'allau de mà d'obra sense sostre. El passadís és l'essència destil·lada d'aquest procés.

Els propietaris

Durant el període estudiat, a Collblanca la Torrassa la propietat immobiliària era substancialment repartida. La precoç urbanització dels terrenys en uns anys en els quals la pressió demogràfica era encara inexistente, i un procés de compra igualment precoç¹¹, van atomitzar la propietat com a agent productor de l'espai urbà. Cap dels primitius amos de les terres no acabà convertint-se en promotor immobiliari, un paper que quedà reservat per a la multitud de petits compradors dels terrenys parcel·lats. Aquesta característica, que és

Notes:

habitatges. Considero aquesta mena d'obres més paralegals que il·legals, ja que es demana el permís, encara que s'obvien les despeses de l'arquitecte amb un permís d'obra menor.

9. Encara hi ha restes de les postres urbanitzacions que van convertir en exponencial el raquitisme

dels passadissos; són al voltant dels carrers de Graner i de Viñeta, prop del torrent de la Gornal, i la seva planta recorda extraordinàriament els dibuixos d'Engels de les barriades obreres de Manchester.

10. A la carretera de Collblanc hi havia el 1926 gai-

rebé una vintena d'establiments comercials, així com dues indústries de més de quinze treballadors i l'església, segons la guia urbana de l'Hospitalet d'aquell any. A l'interior de la barriada només hi havia cinc establiments i un forn de vidre, i l'església no hi va arribar fins al 1935.

comuna a tot el procés constructor de la barriada entre el 1900 i el 1929, ho és també en el cas dels passadissos, els propietaris dels quals diferien ben poc del propietari tipus de la barriada.

Es tractava de petits propietaris, la majoria dels quals residien a Sants, que havien comprat les parcel·les més aviat a fi d'invertir els estalvis que de fer promocions immobiliàries, i es van convertir en petits promotors davant l'expectativa d'una rendibilitat immediata. L'abaratiment dels costos i la intensiva ocupació horitzontal del sòl, precisament les característiques essencials dels passadissos, van ser les fórmules més habituals d'optimització dels beneficis davant la demanda d'habitatges barats. L'escassa capitalització dels propietaris fou la causa d'una pràctica que en el nostre treball hem denominat "minifundisme immobiliari". Només 19 dels 172 propietaris de passadissos ho eren de més de deu habitatges, i d'aquests 19, únicament dos posseïen més de vint habitatges.

La majoria dels propietaris dels passadissos, impulsors així mateix de la seva construcció com "habitatges de lloguer per a obrers" o "cases barates", eren veïns de Barcelona, sobretot de Sants. El 66% residia a Barcelona, mentre que el 34% ho feia a l'Hospitalet. D'altra banda, els propietaris barcelonins disposaven del 73% dels habitatges, i els de l'Hospitalet, del 23%. Els barcelonins eren amos de sis habitatges, com a mitjana, mentre que els de l'Hospitalet en tenien 4,5 per terme mitjà. Així mateix, els residents a Barcelona foren els pioners en la construcció dels passadissos, mentre que els veïns de l'Hospitalet s'hi van afegir més tard. Fins al 1923 la proporció entre el nombre de propietaris que residien a Barcelona i els que ho feien a l'Hospitalet era netament favorable als primers: el 71% contra el 29%. Aquesta proporció mostrà tendència a igualar-se després del 1923, i se situà en el 58% contra el 42%.

La supremacia dels propietaris residents a Barcelona, que no es pot posar en dubte des del punt de vista quantitatiu, també ho era qualitativament: l'absoluta majoria dels grans propietaris vivia a Barcelona. Dels 19 propietaris de passadissos de més de deu habitatges, només un era veí de l'Hospitalet.

Finalment, i malgrat no haver fet una investigació de la posició social dels propietaris, podem remarcar la importància que tenien entre ells els botiguers, comerciants o, en tot cas, els membres de la classe mitjana, ja que tot i no ser una exigència muni-

Any	Total	Passadissos	% de passadissos
1900	0	0	0
1901	12	0	0
1902	8	0	0
1903	9	0	0
1904	4	0	0
Total quinquenni	33	0	0
1905	6	0	0
1906	34	22	65
1907	24	0	0
1908	22	2	9
1909	25	0	0
Total quinquenni	111	24	21
1910	57	6	11
1911	36	0	0
1912	32	0	0
1913	33	0	0
1914	48	0	0
Total quinquenni	206	6	3
1915	38	0	0
1916	34	0	0
1917	66	0	0
1918	42	21	50
1919	16	4	25
Total quinquenni	196	25	13
1920	47	13	28
1921	218	157	72
1922	554	316	57
1923	528	208	39
1924	474	109	23
Total quinquenni	1 821	803	44
1925	368	41	11
1926	159	8	5
1927	115	11	10
1928	70	7	10
1929	63	0	0
Total quinquenni	775	67	9
TOTAL	3 142	925	30

Taula 1: Construccions a Collblanc-la Torrassa, 1900-29 (en nombre d'habitatges)

(Font: Elaboració de l'autor a partir del buidat de llicències d'obra)

cipal, 35 dels 172 propietaris van consignar en la petició de llicència de construcció que posseïen un comerç o una botiga.

D'aquestes dades es pot deduir una certa evolució en la tipologia del propietari de passadissos. En un principi era majoritàriament un petit estalviador resident a Barcelona, amb preferència en una barriada limítrofe amb l'Hospitalet, que va invertir un petit capital en construccions sense

grans pretensions, però amb una relativa i ràpida rendibilitat¹². Va comprar una o dues parcel·les, no més, i hi edificà, més o menys de pressa, unes cases de lloguer aprofitant la demanda d'habitatges barats. Aquest propietari aixecaria uns edificis de sis habitatges com a mitjana, perquè podia invertir i necessitava una ràpida rendibilitat.

A mesura que es va anar poblant la barriada, un nou agent, de característiques

Foto 6: Passatge de Mata. Seria la continuació del doble passadís de Pons; d'aquí l'amplitud del passatge. L'estructura primitiva, tal i com es pot observar a l'expedient 2 126, era la d'un doble passadís amb els habitatges al mig, similar al passadís de Pons amb dotze cases. Ambdós donen al carrer del Rosselló (antigament Carrer A) (Foto: autor)

diferents, intervingué en la construcció de passadissos. Es tracta del veí ja instal·lat a Collblanc-la Torrassa i propietari de la parcel·la on havia aixecat la seva casa. Habitualment, edificava al costat del seu habitatge, i d'aquesta categoria de constructors van sorgir els passadissos amb dos cossos diferenciats: la casa de façana, en general amb espai per a botiga o negoci, de mides amples, al voltant dels 60 m², i d'estructura acurada, on vivia el propietari, i el cos interior o passadís pròpiament dit, amb habitatges de 25 o 30 m² i d'estructura sense pretensions destinats a ser llogats. Un subgrup d'aquesta categoria de constructors és el format pels propietaris d'una parcel·la, de modesta posició, que un cop edificada la seva casa estalviaven prou com per construir una altra a l'interior de la par-

cel·la a fi de llogar-la, els quals, amb una mica de sort, podien arribar a ocupar en tota l'horitzontalitat l'espai allargat de la parcel·la que tendeix de forma natural al passadís. Fou possiblement en aquesta mena de construccions on es van donar els casos més tràgics d'insalubritat. La seva importància, escassa segons les dades de què hem disposat per fer aquest estudi, i circumscrita a les urbanitzacions de la darrera hora, hauria pogut ser més gran si s'hagués generalitzat la construcció il·legal.

Els llogaters

L'estudi de l'univers poblacional que visqué als passadissos durant els anys estudiats és una empresa complicada, a causa de la dificultat que comporta relacionar una localització espacial aproximada, com la

que indiquen els plànols de les llicències de construcció, amb el número del carrer al qual haurien de correspondre. Tot i això, ens hem arriscat a fer una aproximació centrant-nos en el carrer de Mas, en el que havíem aconseguit de situar els passadissos amb bastant d'aproximació, i en el cens del 1924, per considerar que era el moment adient, en el qual la resta de tipologies constructives no ens podrien induir a tants errors com en el cas de centrar-nos en d'altres anys, i més si tenim en compte que la pràctica totalitat dels passadissos es van aixecar entre el 1920 i el 1924. Hi hem comptabilitzat 16 passadissos, amb un total de 170 habitatges i 699 habitants, i sobre aquest petit univers hem extret les dades tot i saber que no es pot presentar com un estudi exhaustiu dels primers usuaris dels

Notes:

11. L'any 1904 es constituí legalment el *Primer grup de propietaris de la Torrassa*, la seu social del qual s'instal·laria a la ronda de la Torrassa, carrer urbanitzat un any abans, amb 29 socis. Encara estudiem els canvis de propietat entre el 1890 i el 1920, però amb les dades de què disposem, podem afirmar que l'adquisició de les parcel·les,

almenys les de la finca "La Torrassa", urbanitzada el 1902, fou molt ràpida i precoç, a diferència del procés constructor, que no es dispararia fins al 1920.

12. Ramon Puig i Gairalt, en un article publicat a la revista *El Constructor*, es queixava així de la poca importància que els propietaris donaven a la qua-

litat dels habitatges: "... en cambio es incalculable", deia Puig i Gairalt, "el número de horas que he pasado hablando para mirar de impedir a tantos individuos que pretendian construir viviendas en forma de verdaderas pocilgas en el sentido más bajo de la palabra, sin condiciones para aprovechar tan sólo un poco de la alegría del sol".

Foto 7: Carrer del Progrés núms. 146, 148 i 150. Grup de tres passadissos centrals amb habitatge al fons; cada passadís consta de set habitatges. Als 21 habitatges tipus passadís s'hauria de sumar els quatre que en filera tanquen el bloc fent cantonada amb el carrer d'Albareda, encara que aquests últims foren construïts a posteriori. Corresponen a l'expedient 3 107

(Foto: autor)

passadissos, encara que sí com una aproximació significativa. De fet, es tractava del carrer més saturat de passadissos, i s'ha treballat, segons les dades que hem fet servir en el nostre treball, sobre el 19% dels habitatges tipus passadís de Collblanc-la Torrassa i, per extensió, sobre el 19% dels seus habitants.

Per tal de completar aquest apartat, hem comparat, més aviat com si es tractés d'un exercici, les característiques dels llogaters dels passadissos del carrer de Mas amb

l'univers poblacional de la carretera de Collblanc, l'únic enclavament amb història de la barriada i l'única zona impermeable a la introducció dels passadissos. Les diferències són tan grans, que semblen reflectir realitats diverses.

L'any 1924 els immigrants del sud-est peninsular, Múrcia i Almeria, però especialment de la primera província, representaven el grup més nombrós de llogaters de passadissos al carrer de Mas: el 34,5% pro-

venia de Múrcia, i el 4,7%, d'Almeria. Els següen en nombre els procedents d'Aragó, principalment d'Osca i Terol, amb el 17,7%, i els del País Valencià, gairebé tots procedents de Castelló, amb el 16,7%. Els naturals de Barcelona només suposaven el 10,8%, i els de la resta de Catalunya, el 8,7%. El 6,9% restant procedia de diferents llocs, amb un destacable i peculiar percentatge de persones que declaraven haver nascut a França.

Pel que fa a les dates d'arribada dels veïns al barri, és a dir, pel que fa a les onades migratòries, també tenim dades rellevants. La mitjana del temps de residència, per a la totalitat dels caps de família, és de dos anys i cinc mesos l'any 1924. El 19% porta més de quatre anys, el 52%, entre un i quatre anys, i el 29%, només mesos. El 19% que porta més de quatre anys a l'Hospitalet, tenint en compte que el carrer de Mas era de recent creació, és especialment significatiu perquè suposa que una franja important, almenys dels llogaters dels passadissos del carrer de Mas, va arribar abans del 1920 i, per tant, abans de l'espectacular embranzida constructora. No podem fer grans càbales a causa de l'escàs univers poblacional amb què comptem, però si aquesta hagués estat una tendència generalitzada, hauríem de pensar que la immigració va arribar a Collblanc-la Torrassa amb un cert avançament respecte de la construcció legal. L'espectacular proliferació de coberts provisionals entre el 1915 i el 1923 podria ser l'element complementari d'aquestes dades.

L'ofici que declaren els caps de família és reiterativament similar, si bé no aclareix gaires dubtes. Dels 170 estudiats, 144 es presenten com a jornalers de vuit pessetes el jornal, i en això gairebé no hi ha diferències entre els diversos grups. Pel que fa als vint-i-sis caps de família restants, es destaquen cinc ferroviaris i, per passiva, atesa la quantitat de bòbiles que envoltaven el barri, només hi ha un rajoler. Una altra dada que cal remarcar, és l'escassetat de botiguers, comerciants i persones amb oficis que requereixen local propi. Malgrat haver estudiat setze passadissos, només hi hem trobat quatre veïns amb aquesta mena d'oficis: un sabater, un forner, un barber i un sastre. Però en un nombre molt elevat dels plànols de passadissos que hem estudiat, els constructors planificaven els habitatges que tenien façana al carrer amb espai per a botiga. D'aquestes dades, almenys es pot deduir una cosa: la immensa majoria dels llogaters dels passadissos del carrer de Mas no tenien ofici estable i treballaven a jornal, molt probablement en els contractes de les obres públiques.

Pel que fa a la carretera de Collblanc, d'un nombre lleugerament inferior de caps de família (143, del que es desprèn un inusual dinamisme del carrer de Mas, acabat de dissenyar, en comparació amb la carretera de Collblanc, d'antiga tradició), malgrat haver comptabilitzat la totalitat dels edificis del carrer, i amb un nombre global de

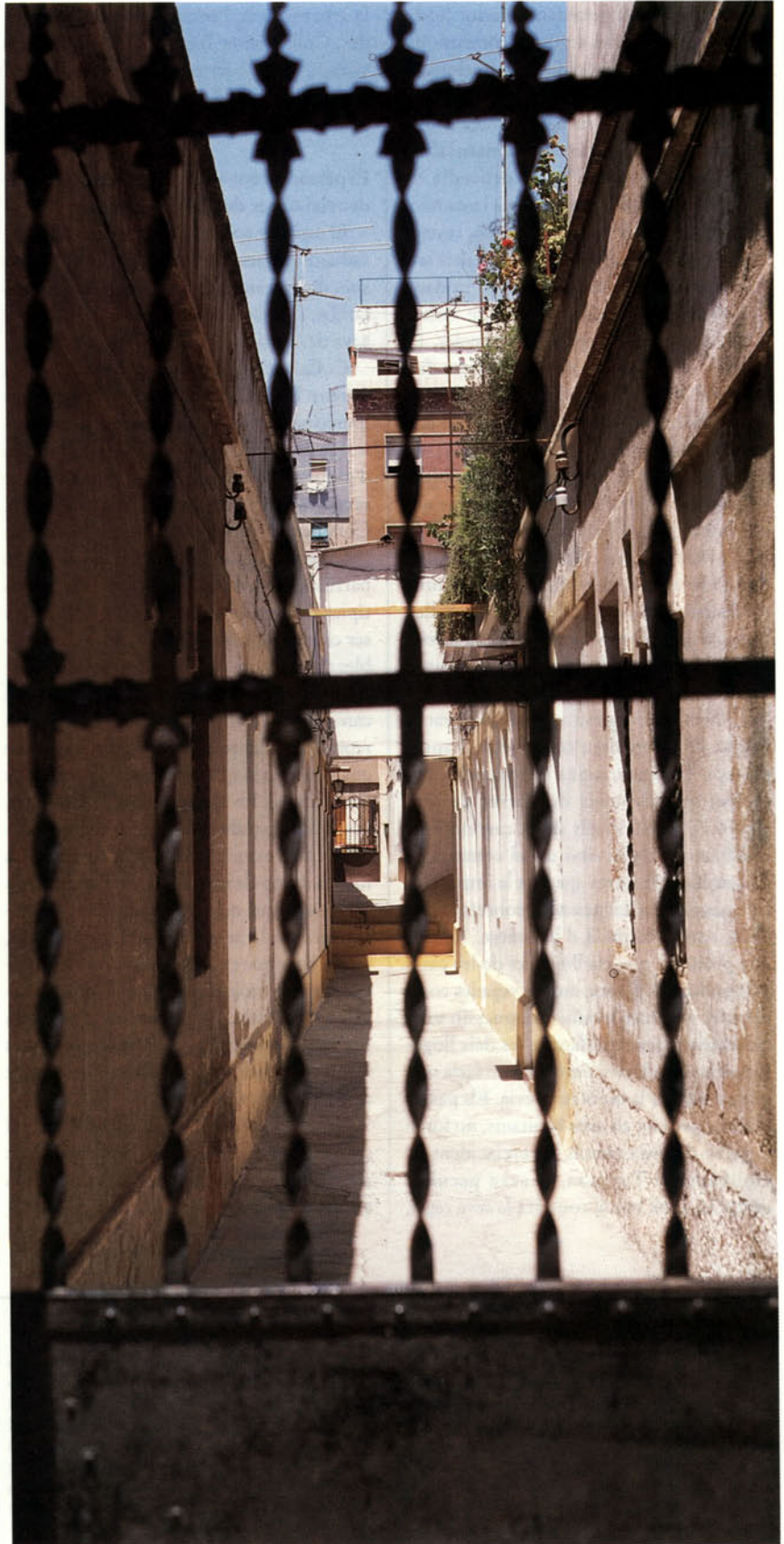

Foto 8: Ronda de la Via núms. 33-35. Passadís central amb vuit habitatges a cada costat. Creua la mançana sencera de la Ronda de la Via a la Ronda de la Torrassa. Es correspon amb el planòl de l'expedient 2 583 (Foto: autor)

censats també lleugerament inferior (654), es poden extreure les següents conclusions: el 49% dels veïns procedia de Barcelona, el 16,7% de la resta de Catalunya i el 9,8% de l'Hospitalet mateix. És a dir, el 75,5% dels censats en aquest carrer era natural de Catalunya. Només l'1,4% procedia de Múrcia, el 14% del País Valencià i una mica menys del 5% d'Aragó. El 4,2% restant tenia orígens diversos. La inversió dels termes respecte del carrer de Mas és evident.

L'altra dada significativa, la de l'ofici, també manifesta pregoneres diferències. La reiterativa declaració de fe jornalera dels llogaters dels passadissos del carrer de Mas ens podia haver fet pensar que allò de jornalera de vuit pessetes era un calaix de sastre on cabia de tot. A la carretera de Collblanc trobem un mostrari més complet que ens confirma que a d'altres carrers sí que hi havia oficis. Dels 143 caps de família, només 36 es declaren jornalers. Per contra, 57 declaren oficis que requereixen taller, botiga o petita fàbrica, i 38 manifesten tenir oficis de diversa categoria, però oficis al cap i a la fi. La resta, les feines de casa.

Creiem que aquest apartat, malgrat la manca de rigorositat, té la virtut d'apropar-nos al llogater tipus del passadís. No creiem que els veïns del carrer de Mas siguin l'excepció i els de la carretera de Collblanc la regla, sinó tot el contrari. Ja s'ha explicat en altres apartats la importància quantitativa del passadís, sobretot l'any 1924, com a fórmula d'habitatge. És més que probable que els llogaters de les cases unifamiliars de planta, moltes vegades compartides per dues famílies, tinguessin unes característiques semblants a les dels llogaters dels passadissos. Però això no faria més que confirmar la hipòtesi prèvia. Els passadissos, i per tant els seus habitants, no foren el gerro de flors marcit del creixement de Collblanc-la Torrassa, la seva peculiar excepció, sinó, ben al contrari, la seva regla,

la seva essència. Parlant en termes de begudes, Collblanc-la Torrassa fou, en aquelles vinyes, el most fermentat, el vi. Els passadissos, el conyac. La carretera de Collblanc, probablement, llet condensada.

El passadís com a símbol del caràcter residencial obrer de Collblanc-la Torrassa

El caràcter sobtat de la història dels passadissos empeny a buscar explicacions no sols de les causes de la seva aparició, sinó també, i potser especialment, de les de la seva desaparició.

Collblanc-la Torrassa era l'any 1900 un terreny buit al que l'absorció recent de sis municipis per la capital havia deixat a les portes de la gran ciutat alhora que el situava d'esquena a l'Hospitalet, un municipi que prosperava, però no massa. Des d'un principi, Collblanc-la Torrassa mira cap a Barcelona.

La urbanització dels terrenys de la barriada en aquesta època fou una forma típica de rendibilitzar uns camps que tot i ser conreats (vinya i olivera) no eren rendibles des del punt de vista agrícola, a diferència dels veïns de Santa Eulàlia, regats pel canal de la Infanta. Collblanc-la Torrassa representava en aquells moments una simple guardiola en la qual tendien a dipositar els seus estalvis les classes mitjanes de Sants, que d'altra banda ja dirigien les seves estones de lleure cap a la font de la Torrassa. La manca d'impuls industrial a la barriada fou la causa de que quan es va parcel·lar es pensés més en la segona residència de casa, jardí i hort que en una construcció intensiva. Així van néixer unes parcel·les excessivament llargues, de sis metres d'amplada per trenta o quaranta de llargada, les quals foren comprades per un univers atomitzat de petits inversors.

Un cop iniciada l'allau migratòria del segon decenni, una massa considerable de mà d'obra tot just arribada pressionaria en demanda de sostre barat. Collblanc-

la Torrassa, en el perímetre capitalí i amb unes comunicacions immillorables amb Barcelona¹³, seria el terreny buit ideal a l'hora de respondre a aquesta pressió.

L'escassa capitalització dels propietaris, i l'encara més escassa capacitat adquisitiva dels futurs llogaters, s'ajuntarien, com la gana i la fam, per propiciar la construcció d'edificacions horitzontals i precàries la rendibilitat de les quals es basaria en l'abaratiment dels costos i en la utilització intensiva del sòl parcel·lat. Els passadissos serien la resposta més eficaç a aquest rept¹⁴, i no ha d'estranyar l'auge de la seva construcció.

A partir del 1924, en l'anvers de la medalla, tres elements es conjuminarien per donar l'atzagaïada definitiva a la construcció de passadissos. L'allau migratòria experimentaria una progressiva desacceleració, l'ocupació horitzontal del sòl a Collblanc-la Torrassa arribaria a la saturació, i noves mesures legislatives atacarien la línia de flotació dels passadissos¹⁵. La intervenció de l'Ajuntament, que enderrocà barraques i passadissos insalubres, l'increment de la fiscalització, a partir del 1925, i l'aparició de promotors amb més capital, que cercarien la rendibilitat de la inversió en els blocs de pisos, van donar el cop de gràcia als passadissos.

Collblanc-la Torrassa, aleshores, ja tindria definits uns senyals d'identitat que coincideixen plenament amb els dels passadissos: una barriada residencial obrera, sense més espai que el necessari per a la reproducció de la força de treball. La nuesa dels passadissos es correspon amb la funció que assumí la barriada en els anys del seu naixement sense més oropells. La funció residencial fou la seva raó de ser. L'electricificació, la pavimentació, el sanejament i les funcions industrial i terciària vindrien després, sense ímpetu i amb retard.

Data de recepció de l'original: 12.90

Notes:

13. El metro va arribar a la Bordeta el 1926, i a Santa Eulàlia, el 1932.

14. La rendibilitat dels passadissos respecte d'altres tipologies constructives era doble. D'una banda, l'ocupació intensiva de la parcel·la que suposa el passadís, en comparació amb la pèrdua de sòl en sentit horitzontal que comporten tant la casa unifamiliar com la de pisos, ja representa un considerable abaratiment de costos, que es veu incrementat per les característiques constructives del passadís, d'una altra banda. Un article del número especial que la revista *El Constructor* dedicà l'any 1925 a les cases barates, signat per M.G., Ing., calculava que les construccions seguides del tipus

passadís representaven un estalvi del 60% en relació amb les cases unifamiliars entre parets mitgeres. Així mateix, es poden comparar les 4 600 pessetes que costava fer un habitatge als passadissos de Jaume Borràs, al carrer del Progrés, construïts el 1923, amb les 7 300 presupostades el 1924 pel constructor Josep Aguilar per a cadascuna de les cases barates projectades per Ramon Puig i Gairalt a l'Hospitalet, o les 9 600 com a mitjana per a una casa barata estimades per J. Garcés en un article titulat "Algo más sobre casas baratas" que aparegué en el número ja esmentat d'*El Constructor*.

15. El 1924 es promulgà la Llei sobre condicions higièniques dels habitatges i prescripcions tècni-

co-sanitàries per a l'eixample i reforma interior de les poblacions que introduïa una sèrie de condicionants en la construcció de nous habitatges que atacarien frontalment la concepció dels passadissos. A partir del 1925, i sobretot des de l'entrada en funcionament de la Junta Municipal de Sanitat, el 1926, l'Ajuntament no tan sols impediria la construcció de nous passadissos "debido", segons consta en l'expedient 3 209 de la Regidoria de Foment (AHH), "a no ser en la actualidad construcciones adecuadas ni reunir algunas de las nuevas condiciones exigidas por las ordenanzas vigentes", sinó que iniciaria, encara que lentament, un procés de demolició.

*seguridad
fiabilidad
rentabilidad*

Sólo los severos criterios de prueba
aplicados por el control de calidad de BASF,
avalan un resultado 100% libre de error que garantiza
la conservación y reproducción de su información.

al pie de la letra.